

„Turystyka islamska” jako nowa koncepcja rozwoju turystyki w świecie muzułmańskim

W: *Turystyka i Rekreacja*. Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych w Warszawie, 2008, nr 4(2), ss. 51-68.

Elżbieta Puchnarewicz

Próba zdefiniowania problemu

W potocznym rozumieniu użycie terminu „islamski” kojarzy się najczęściej z zespołem zjawisk umiejscowionych w części lub całości świata muzułmańskiego. Określenia „gospodarka islamska”, czy „turystyka islamska” pojmowane są głównie w kategoriach przestrzennych - odnoszone są do obszaru globu pozostającego pod wpływem religii muzułmańskiej i równie dobrze można by użyć określeń „gospodarka w świecie islamu” czy „turystyka w państwach islamu”. Jednakże, jeśli termin ten powiąże się ze sferą sacrum i szeroko pojętymi zachowaniami społecznymi, uzyska on już szerszy wymiar – będzie sugerował wpływ religii na wiele sfer życia rodzinnego i publicznego, choć jego przestrzenna interpretacja pozostanie na pierwszym miejscu.¹

Jedną z bardziej złożonych interpretacji określenia „islamski” odnosi się do różnych zjawisk związanych z ludzką egzystencją i ma charakter zarówno postulatywny jak i stwierdzający stan faktyczny. Mówi się o państwie islamskim, gospodarce islamskiej, kulturze, islamskiej religijności i wielu innych „islamskich” sferach życia społecznego muzułmanów. Postrzeganie myśli, działań i faktów jako „islamskie” może pochodzić spoza obszarów zamieszkiwanych przez muzułmanów jak i wypływać z potrzeby samookreślenia ich samych. Termin ten ludzie przynależący do zachodniego kręgu kultury mogą pojmować jako określenie nasycone religijnością, konserwatyzmem, „nienowoczesnym”, tradycyjnym sposobem myślenia i działania. Pozostawianie wielu obszarów świata islamu w tyle za pędzącymi w przemianach krajami wysoko rozwiniętymi gospodarczo, nasuwa tezę o konieczności „wyzwolenia” z tradycji i nakazów religijnych.²

W ostatnich czasach na Zachodzie rozprzestrzeniło się używanie pojęć „fundamentalizm muzułmański” i „terroryzm” - ściśle łączony z tym pierwszym. Niemały wpływ na popularyzację tych pojęć miało tyleż ich obiektywne istnienie, ile iluzja masowej wyobraźni, a także metodologia naukowych dociekań. W komentarzach prasowych, jak również

---

¹ D. Timothy, T. Iverson 2006, s. 186-206.

² C. Fluehr-Lobban 1994; E. W. Said 2005, s. 330 i dalsze.

analizach mających głębszy wymiar kładzie się najczęściej nacisk na skrajne odmiany fundamentalizmu, objawiające się nieprzejednaniem i uporem w zachowaniu takiej samej roli islamu jaką przypisywano mu w klasycznych dziejach. Terroryzm interpretuje się jako praktyczny wyraz zasad fundamentalnego islamu; podkreśla się tu często agresywny wobec innych kultur charakter zachowań.³ Warto również sięgnąć do pojęcia „islamizmu” jako zespołu idei mogących stworzyć odpowiednie ramy do dalszych rozważań wokół „turystyki islamskiej”. „Islamizm zaś [w opozycji do fundamentalizmu] miałby być czymś zupełnie innym, mniej sztywnym, miałby być dążeniem do rozwiązania we współczesnym świecie za pomocą religii problemów społecznych, politycznych, przy zachowaniu w nienaruszonej formie zasadniczych dogmatów wiary”.⁴

Drugi sposób interpretacji pojęcia „islamski” wychodzący od samych muzułmanów opiera się na szerokim nawiązaniu do hierarchii wartości w społeczeństwach islamskich - poszanowania rodziny, solidaryzmu społecznego, życia według pielęgnowanych obyczajów i nakazów religijnych. Towarzyszy temu silne zaangażowanie emocjonalne, chęć potwierdzania i wzmacniania identyfikacji kulturowej, religijnej i lub etnicznej.⁵ Poszczególne elementy świata „islamskiego” nie dają się ściśle wyodrębnić, ponieważ każdy z nich jest częścią kulturowej syntezy, w której interpretacja religijna jest głównym składnikiem. Elementy te są ze sobą ściśle powiązane, współzależne od siebie i w dużej mierze ze sobą tożsame. Muzułmanin nosi w sobie głęboko zakorzeniony obraz świata, w którym każdy z jego wymiarów jest ściśle powiązany ze sferą sakralną.

Postrzeganie rzeczywistości przez pryzmat nakazów religijnych obejmuje zarówno sprawy publiczne związane z polityką, gospodarką oraz pracą i edukacją, jak i relacje rodzinne, codzienny rytuał dnia oraz sposoby spędzania wolnego czasu, a także pokonywanie przestrzeni. O ile sfera działań publicznych ulega modernizacji i w większości krajów muzułmańskich zaszły daleko idące zmiany w zakresie regulacji prawnych i rozwiązań politycznych, o tyle wszystkie aspekty życia rodzinnego, w tym wzory spędzania wolnego czasu pozostają w kręgu silnych wpływów religii i tradycji.⁶ Funkcjonowanie rodziny opiera się na ścisłym podziale ról ze względu na wiek i płeć. Kobiety są postrzegane jako strażniczki ogniska domowego, winny przebywać w kręgu rodzinnym odseparowane od świata zewnętrznego, by nie były posądzone o niemoralne prowadzenie się. Jednym z najważniejszych, trudnych do rozwiązania zagadnień jest problem pogodzenia wymogów życia rodzinnego zbudowanego na wartościach religijnych i zwyczajach określających sposoby spędzania czasu w rodzinie i poza nią w zależności od płci, z dalece zmodernizowanym zespołem zachowań właściwym użytkownikom sfery publicznej.⁷

Nowoczesny styl życia - technologie, organizacja nauki, pracy i gospodarowania oraz przenikające z euroamerykańskiej kultury masowej inne style życia wytwarzają nowe, zunifikowane przestrzenie, do których muzułmanie przenoszą, na różne sposoby „opakowane” własne światy – religii, wzorów życia rodzinnego, kontaktów ze światem

---

³ S. Huntington 1998.

⁴ J. Danecki 2007, s.483.

⁵ H. Bakarar 1993, s. 35-63.

⁶ P.L. Berger i inni 1984, s. 93-103.

⁷ G. Marranci 2008, s. 26-41.

zewnątrznym.⁸ Intensywny rozwój turystyki niesiony falą globalizacji stanowi katalizator, wywołujący konfrontację różnych sposobów podróżowania oraz wypoczynku i w efekcie podejmowanie działań dla określenia ich własnej „islamskiej” alternatywy.⁹

Idea „turystyki islamskiej” pojawiła się w świecie muzułmańskim i wynika z potrzeby określenia wielu zjawisk związanych ze sferą podróżowania wyznawców Allaha; jej rozwinięcie ma służyć utworzeniu takich warunków przejazdu i pobytu turystów ze świata islamu, by mogli poruszać się, mieszkać i zachowywać w różnych sytuacjach podobnie jak w miejscu zamieszkania, respektując nakazy religijne i obyczajowe. Ma ona w swoich zamierzeniach rozwój turystyki lokalnej, regionalnej, a także w przestrzeni całego świata muzułmańskiego oraz potrzebę wzmacniania identyfikacji religijnej i kulturowej, poprzez ukazywanie unikalnych miejsc i obszarów – ich odkrywanie i dowartościowanie.¹⁰

Turystyka islamska nazywana jest również *halal tourism* - „turystyką halal”. *Halal* to określenie wszystkiego, co jest dozwolone w świetle szariatu – prawa kierującego życiem wyznawców. Samo pojęcie zawiera w sobie cztery grupy czynów: od obowiązkowych, takich jak modlitwa czy post w miesiącu ramadan, przez dozwolone i silnie zalecane, takie jak opieka nad osobami chorymi lub starszymi, następnie czyny obojętne – można je wypełniać albo nie, do czynów dozwolonych lecz nie zalecanych. Do niedawna odnoszono pojęcie *halal* do sposobu odżywiania się muzułmanów, rodzajów spożywanego mięsa i jego przygotowania. Obecnie zyskało ono niemalże status marki wielu produktów chemicznych, odzieżowych, a także wielu rodzajów usług turystycznych.¹¹ Znamiennie brzmią tytuły międzynarodowych konferencji i wystaw: *Halal Market Conference* czy *Halal World Expo*.¹² Turystyka *halal* to taki sposób podróżowania, który uwzględnia określone religią muzułmańską wszystko co potrzebne dla duchowego i fizycznego rozwoju jednostki, jej relacji z innymi oraz odpowiedniego korzystania z przestrzeni publicznej – to ostatnie dotyczy przede wszystkim kobiet.

W gospodarczej koncepcji „turystyki islamskiej” podkreśla się potrzebę włączenia w obręb świata muzułmańskiego nowych rynków i destynacji turystycznych do istniejących strategii, bądź zastąpienia dosyć niestabilnego, po wydarzeniach roku 2001, partnerstwa z rynkami - europejskim i północnoamerykańskim. W zamierzeniach integracja podejmowanych przez poszczególne państwa muzułmańskie przedsięwzięć turystycznych ma doprowadzić do powstania jednego z najbardziej dynamicznie rozwijającego się w najbliższym dziesięcioleciu rynku turystycznego na świecie.¹³

Podobnie koncepcja kulturowa turystyki, określanej jako islamska, opierać się ma na zintegrowanych działaniach prowadzących do wzmocnienia wspólnoty kulturowej świata islamu oraz budzenia świadomości dziedzictwa materialnego i duchowego tego obszaru kulturowego. W dyskursie ożywiania muzułmańskich i arabskich kultur ważne miejsce zajmuje potrzeba przeciwstawiania się procesowi globalizacji, co szczególnie

⁸ K. Górak-Sosnowska 2007, s. 184-185.

⁹ J. Urry 2009, s. 67 i dalsze.

¹⁰ H. Idrisi 2002.

¹¹ Z. Muhammad 2008.

¹² www.halalworldexpo.com; www.halaljournal.com/article/3648/1-2-august-2009

¹³ A. Al.-Hamarnah and Ch. Steiner 2004, s. 175-186.

odnosi się to do amerykańskiego konsumpcyjnego stylu życia. Wprowadza się zmiany tras i celów podróży turystycznych z miast przesyconych elementami kultury zachodniej do miejsc i obszarów zajmujących ważne miejsce w religii i tradycji islamu.¹⁴

Trzeci element „turystyki islamskiej” opiera się na konserwatywnej interpretacji i rozumieniu religii muzułmańskiej. Tradycyjny, muzułmański styl życia wywiera coraz znaczniejszy wpływ na nowoczesny przemysł turystyczny, powstają nowe związane z tym oddziaływaniem przestrzenie i opcje. Możliwości przestrzegania istotnych w życiu muzułmanów rytuałów i obyczajów związanych z modlitwą, odpowiednim strojem mężczyzn i kobiet, separacją płci, spożywaniem posiłków i sposobami spędzania wolnego czasu poza miejscem zamieszkania przyczyniły się do ożywienia turystyki rodzinnej.¹⁵ Podróżujący nie mogą już być podejrzewani o niemoralne zachowania czy o lekceważenie nakazów religijnych, chroniony jest konserwatywny, przepełniony religijnością styl życia rodzin.

Byłoby to więc zjawisko obejmujące szeroki zakres problemów - od wzorów spędzania wolnego czasu, sposobów sporządzania i spożywania posiłków, noszenia odpowiednich ubiorów, respektowania zakazu spożywania alkoholu i używek do możliwości odbywania modłów w odpowiednio do tego przygotowanych miejscach. Ważny element „turystyki islamskiej” stanowi określenie przestrzeni turystycznych jako bardziej odpowiadających podróżującym muzułmanom - obejmuje zarówno sposoby korzystania z przestrzeni prywatnej oraz publicznej, jak i promowanie miejsc i obszarów znaczących dla kultu religijnego i tradycji islamu.¹⁶

Powstanie koncepcji „turystyki islamskiej” oraz jej przełożenie na konkretne działania

Pojawienie się terminu „turystyka islamska” wiąże się z początkiem edycji czasopisma *Islamic Tourism*, pomyślanego jako forum wymiany poglądów, mających przyczynić się do wypracowania nowych idei oraz programów szerzących wiedzę o kulturze islamu i tworzących zachętę do rozwoju turystyki wewnątrz islamskiej i wewnątrz arabskiej. Uroczyste otwarcie kwartalnika zainaugurowano w Damaszku na konferencji zorganizowanej przez UNESCO, na kilka godzin przed atakiem na World Trade Center 11 września 2001 roku.¹⁷ Data inauguracji wskazuje na fakt, że jest to zjawisko nowe, choć dojrzewanie jego idei przed wielką traumą związaną z konsekwencjami najtragiczniejszego w dziejach zamachu terrorystycznego jest znamienne, nie pozwala wtłoczyć go do prostego schematu wyjaśniania – reakcji na skutki zamachu powstałe w przemyśle turystycznym. Czasopismo *Islamic Tourism* stało się „drożdżami” myślenia o nowym modelu turystyki wewnątrz regionalnej, opartej na wartościach kultury muzułmańskiej. Profil czasopisma ulegał zmianie i powyższe stwierdzenia odnoszą się do kilku pierwszych lat jego istnienia; z czasem zmienił się język i treści publikowanych tekstów – obecnie wizja

54

---

¹⁴ J. Henderson 2003, s. 447-456.

¹⁵ A. Al-Hamarneh 2005, s. 50-54.

¹⁶ E. Puchnarewicz 2006, s. 181-194.

¹⁷ A. Al-Hamarneh, Ch. Steiner 2004, s. 173-182.

wewnątrzislamskiej turystyki obejmuje szeroką gamę propozycji związanych z turystyką kulturową, ekoturystyką, turystyką zrównoważoną, turystyką rodzinną, turystyką terapeutyczną, a nawet turystyką pokojową. Używanie terminu „turystyka islamska” weszło do oficjalnych dokumentów konferencyjnych, programów państwowych i jest przekuwane na konkretne treści w ramach promocji nowych produktów turystycznych.

Redaktor naczelny czasopisma Abdel-Sahib Al-Shakry, wyjaśnia pojęcie „islamski” w kontekście turystyki w dziewięciu punktach, które mogą być ujęte w trzy zespoły zagadnień: podjęcia działań na rzecz integracji gospodarczej oraz wzmocnienia ekonomicznego sektora turystyki, mogącego w przyszłości zapewnić stałe dochody społecznościom islamskim, potrzeby ożywiania islamskich kultur i rozprzestrzeniania islamskich wartości, a także kładzenia nacisku na religijność i poczucie dumy z przynależności do kultury i religii świata muzułmańskiego. Ma to, jego zdaniem, niezwykle znaczenie w przełamywaniu negatywnego stereotypu Araba i muzułmanina, nasilającego się w dobie zamachów terrorystycznych.¹⁸

Rozważania o „turystyce islamskiej” na łamach czasopisma *Islamic Tourism* potoczyły się w dwóch kierunkach. Z jednej strony doceniono potrzebę łagodzenia „konfliktu kulturowego”, który zaostrzył się po 2001 roku. Zespół skupiony wokół idei wziął na siebie zadanie zastąpienia agresywnego języka dezawuuującego inne niż islamskie wartości i osiągnięcia cywilizacyjne, językiem negocjacji międzykulturowych (języka walki - kreatywnym i pozytywnym myśleniem o własnej kulturze). Na przykład zbitce myślowej „atak ze strony innych kultur” przeciwstawiono „potrzebę docenienia wiary duchowej muzułmanów i Arabów”, a pojęciu „sztuka popularna” – „kreatywne zdolności i możliwości kultury islamskiej”.

Z drugiej strony widzi się rolę czasopisma jako głos publicznej opinii doceniającej potrzeby takiej dyskusji ze strony najbardziej konserwatywnych wyznawców religii i wychodzenia poza sformułowania Świętej Księgi „Koranu”. Tego rodzaju próby zachowania złotego środka między zwolennikami włączania nowych idei i zjawisk kulturowych do dyskusji o potrzebie otwarcia i modernizacji różnych sfer życia społecznego a środowiskami kompletnie sprzeciwiającymi się temu istniały co najmniej od czasów kolonialnych. Jak uczy historia, opór przeciw modernizatorom był zawsze niezwykle silny i po czasie fascynacji nowymi ideami spoza kręgu kultury muzułmańskiej opcje konserwatywne brały górę.¹⁹

Pierwsze spotkanie międzynarodowe w zakresie turystyki w krajach islamu zainicjowane zostało przez Organizację Konferencji Islamskiej (*Organization of the Islamic Conference* - OIC) w irańskim mieście Isfahan (3-4 października 2000), podczas którego odbyła się sesja Konferencji Islamskiej dla Ministrów Turystyki (*Islamic Conference for Ministers of Tourism* - ICMT). W obradach wzięło udział 31 krajów, organizacje międzynarodowe ze Światową Organizacją Turystyczną (*World Tourist Organization* - WTO) na czele oraz organizacje rządowe i pozarządowe reprezentujące świat islamu.²⁰

---

¹⁸ A. S. Shakiry 2003.

¹⁹ J. Zdanowski 1986.

²⁰ „Report of the Meeting... 2000.

Podczas obrad sformułowano tzw. deklarację isfahańską, która podkreśla wagę dalszej intensywnej współpracy w zakresie turystyki pośród krajów islamu i zwraca uwagę na potrzebę wsparcia i koordynacji w zakresie badań archeologicznych i antycznych. W czasie sesji objawił się wielki retoryczny entuzjazm i choć konkretnych kroków nie podjęto, pojawiły się początki instytucjonalnej współpracy.

Następna sesja ICMT została zwołana w Kuala Lumpur, w reakcji na atak terrorystyczny w Nowym Jorku 11 września 2001. Pesymizm i nieokreśloność zdominowały atmosferę dyskusji, zdawano sobie sprawę, że szok związany z tym wydarzeniem wpłynie na powstrzymanie decyzji wyjazdowych do krajów muzułmańskich, a zwłaszcza arabskich. Podjęto dramatyczne wezwanie o „...wszelkie możliwe kroki by zapobiec całkowitemu upadkowi turystyki w krajach arabskich i islamskich.”²¹ Po raz pierwszy rozwój wewnętrznej turystyki umieszczono w oficjalnym dokumencie ICMT. Do pewnego stopnia była to spontaniczna reakcja na antymuzułmańskie nastawienie w mediach globalnych i wzrost negatywnego wizerunku wyznawców wiary muzułmańskiej. To retoryczne wezwanie brzmiało atrakcyjnie i zdobywało popularność.

Komitet Poprawy Sytuacji w Turystyce (*The Tourism Recovery Committee - TRC*), zainicjowany i utworzony przez WTO, był pomyślany jako instytucja międzynarodowa, w skład której weszły osobowości z różnym doświadczeniem: eksperci WTO, ministrowie, przedstawiciele międzynarodowego i lokalnego biznesu. Na spotkaniach i seminariach oraz w publikowanych materiałach TRC zachęcał kraje arabskie do zastosowania różnorodnych działań naprawczych w turystyce. Strategie rekomendowane przez komitet w Kairze (16 września 2002) skupiały się na intensyfikacji marketingu, kampaniach promocyjnych i włączaniu nowych rynków i destynacji do krótko, średnio i długoterminowych strategii. Zainicjowany tam regionalny system informacji marketingowej daje możliwość pozyskiwania aktualnych i na bieżąco analizowanych informacji. Głównym celem RTC była zmiana kierunku myślenia o kryzysie w turystyce. Uznano, że korzenie kryzysu tkwią w braku rodzimej turystyki, bardzo słabej wymianie podróżujących między sąsiednimi i innymi krajami regionu bliskowschodniego, oraz niedostrzeganiu tych segmentów w promocji i przy planowaniu rozwoju infrastruktury turystycznej.²²

Porównanie rynku turystycznego w obrębie Unii Europejskiej z rodzimą turystyką wewnętrzną w Turcji, Egipcie oraz Tunezji pokazuje istotę problemu. Jeśli w Europie turystyka wewnętrzna oscyluje wokół 80% turystów, to w Turcji osiągnęła 15% a w Egipcie i Tunezji 5%²³, Podczas gdy turystyka krajowa powinna pokrywać minimum bieżących wydatków i w ostateczności przynieść zdolność podtrzymania infrastruktury. Szczególnie w dobie kryzysu globalnego kiedy turystyka międzynarodowa poddana jest silnej presji, waga turystyki wewnątrz krajowej oraz sąsiedzkiej jest oczywista.

Kiedy trzecia sesja ICMT miała miejsce w Rijadzie w październiku 2002 wewnątrz muzułmańska turystyka zyskała już grunt. Rola ICMT w odzyskiwaniu znaczenia przemysłu turystycznego została doceniona przez WTO, obydwie organizacje zawarły

---

²¹ Report of the Second... 2001.

²² Final Report 2002.

²³ Tourism Market Trends 2007.

traktat o współpracy. W trakcie tej sesji podjęto decyzję, że język arabski będzie jednym z oficjalnych języków WTO. W sesji brało udział 57 krajów co oznacza ponad stu procentowy wzrost zainteresowania turystyką wewnątrz świata islamu. Dyskusja była zdominowana przez praktyczne problemy: poszukiwanie środków finansowych dla wsparcia inwestycji turystycznych oraz działań Islamskiego Banku Rozwoju, ustanowienia wspólnego wewnątrzmużmańskiego centrum marketingu i promocji turystyki, ułatwienia procedur wizowych i poszerzenia wyborów podróżowania, uproszczenia wymiany walut oraz poluzowania ograniczeń inwestycyjnych. Podniesiono kwestię promowania wspólnego „kodu zachowań” dla turystów islamskich.²⁴

Po raz pierwszy dostrzeżono potrzebę rozwoju marketingu na zewnątrz świata Islamu, dawano przykład Turcji, która już od dziesięcioleci inwestowała w marketing na terenie Europy i Ameryki Północnej. Wyrażano potrzebę akcentowania dziedzictwa kulturowego islamu, rozwoju taktyki polepszenia wizerunku zewnętrznego, potrzeby międzykulturowego dialogu. Kraje arabskie były aktywne od początku działalności ruchu IMCT. Możliwości realizacji swoich celów dostrzegły przede wszystkim państwa uznane za najbardziej popularne kierunki w turystyce wyjazdowej – Liban, Egipt i Tunezja, a także nowo rozwijające się rynki w krajach Zatoki Perskiej – tu stawiano przede wszystkim na rozwój infrastruktury oraz ułatwienia wizowe.

W październiku 2005 roku w Bejrucie odbyła się kolejna konferencja na temat integrowania działań regionalnych na rzecz rozwoju turystyki wewnątrz świata islamu - *The Arab World Travel and Tourism Exchange Conference* (AWTTE), która miała już bardziej konkretny charakter. Przyjęto długofalowy program działań – przy założeniu, że region przyjmie ponad 60 mln turystów do 2020 roku, przewidziano inwestycje pochłaniające 29 bilionów dolarów, w tym 15 bilionów miałyby zaabsorbować inwestycje hotelowe, najczęściej lokowane w Dubaju, Egipcie i Libanie – potentatach stojących na czele stawki inwestycyjnej.²⁵

Konferencja poświęcona turystyce w ramach działalności Organizacji Konferencji Islamskiej – Międzynarodowa Konferencja ds. Turystyki w ramach OKI (The International Conference on Tourism in Islamic Conference), która odbyła się w Teheranie 7 marca 2007 roku, skupiła się na kwestiach infrastruktury turystycznej, zarządzania turystyką oraz techniczną stroną współpracy w zakresie ruchu wizowego, tworzenia bezpośrednich połączeń lotniczych między krajami regionu, tworzenia wspólnych, regionalnych funduszy inwestycyjnych. Jednakże dostrzeżono bariery w postaci mało zdeterminowanych działań poszczególnych rządów: „Bardziej niż cokolwiek innego, turystyka w krajach islamu wymaga zdeterminowanych decyzji poszczególnych rządów, ich twardej stanowczości w tym zakresie”.²⁶ Podjęto decyzje o stworzeniu „think tanku” na rzecz rozwoju turystyki w krajach świata mużmańskiego, co ma się przyczynić do promocji infrastruktury turystycznej w tych krajach.

Jak wynika z przeglądu idei oraz podejmowanych kolejno inicjatyw, pomysły początkowo związane z potrzebą określenia zakresu pojmowania oraz znaczenia turystyki

---

²⁴ Report of the Third 2001.

²⁵ The Arab World Travel... 2005.

²⁶ The International Conference... 2007.

islamskiej, z czasem, zaczęły przybierać konkretną postać – ustaleń związanych ze wspólnymi poczynaniami w zakresie promocji, inwestycji, swobody podróżowania oraz ułatwień komunikacyjnych. Zdano sobie sprawę z dwóch wzajemnie się warunkujących działań na poziomie decyzji państw – poszukiwania i integrowania kapitału inwestycyjnego oraz rozwiązań politycznych, liberalizujących prawa obywatelskie w zakresie swobodnego podróżowania. Te cele krzyżują się i często pozostają w sprzeczności z politycznymi wizjami funkcjonowania państw i ich partykularnymi interesami, toteż nie należy się spodziewać rozwiązania wielu podejmowanych problemów w krótkim czasie. Logicznym następstwem umasowienia turystyki wewnątrz świata islamu będzie dostosowanie infrastruktury oraz oferty turystycznej do stylu życia i potrzeb właśnie muzułmanów. Ten kierunek działań już się pojawił i stanowi podstawę „turystyki islamskiej”.

Potrzeba historii długiego trwania

Przedstawiciele świata islamu w większości skłaniają się ku pogładowi, iż samo tragiczne w skutkach wydarzenie z 11 września 2001 roku, nie jest początkiem trendu odnowy i wzmacniania wartości kultury muzułmańskiej, który rozwijał się od dawna, a równoległe do przyspieszenia globalnego od połowy lat osiemdziesiątych bardzo uwidocznili. Konsolidacja świata muzułmańskiego postępowała w całej historii jego trwania, a w okresie zależności kolonialnej i postkolonialnego układu na świecie, przybrała postać idei i działań zmierzających do obrony wartości i symboli społeczeństw zamieszkujących te obszary. Renesans ich religijności, narastanie fali krytycyzmu miały być odpowiedzią na coraz bardziej powszechną obecność wytwarzanej na Zachodzie kultury masowej.²⁷

Atak na World Trade Center wywołał raczej sytuację „odkrycia kart” – pokazał, że społeczeństwa o odmiennych w stosunku do dominującej w globalnych mediach kulturach nie radziły sobie z oswojeniem zbyt szybko zachodzących zmian, dokonujących się na wielu polach życia prywatnego i społecznego jednocześnie. Obecnie wypracowywana na gruncie rozważań o „turystyce islamskiej” koncepcja przyjmuje potrzebę kontroli globalnych wpływów modernizacyjnych, nie przez ich negację i odrzucenie, lecz poprzez nadanie im sensów znanych i zakorzenionych we własnej religii i kulturze. Odwoływanie się do tradycji podróżowania w przeszłości ma służyć nadaniu własnych, rodzimych sensów dynamicznie rozwijającej się turystyce wewnątrzregionalnej.²⁸

Ważną rolę w tym procesie odgrywać mają znane postacie z historii Bliskiego Wschodu. Wszak już średniowieczni podróżnicy przemierzali przestrzeń ówczesnego „imperium bez granic”, przedsięwzięli ryzykowne peregrynacje do dalekich nieznanymi ziem i w szczególności je opisali o całe stulecia wyprzedzając w tym Europejczyków. Byli to wybitni ludzie epoki, w której żyli; w odwiedzanych miejscach podejmowali dyskusje z uczonymi, władcami i autorytetami religijnymi. Ibn Wahb Al-Qorashi odbył IX w. swoją podróż aż do Chin, wygłaszając w Xian, starej stolicy imperium, uczone mowy i biorąc udział w dyskusjach,

---

²⁷ Por: W. Hazbun 2006.

²⁸ E. Puchnarewicz 2008, s. 21-39.

uczestniczył, jakbyśmy to dzisiaj określili, w ówczesnym dialogu międzykulturowym. Arabowie są dumni z wielu innych sławnych podróżników, którzy odkrywali i opisywali ówczesny świat. Osama Bin Monqid zainteresował się obyczajami chrześcijan, których trochę krytykował za zbytnią swobodę ich żon, rozmawiających w obecności męża z innymi mężczyznami.²⁹

Najbardziej znany i szanowany jest wybitny średniowieczny podróżnik Ibn Battuta, który bardzo pozytywnie zapisał się w historii i otworzył furtkę dla turystyki w obrębie świata muzułmańskiego. Ibn Battuta o pełnym brzmieniu imienia Abu Abd Allah Muhammad ibn Abd Allah ibn Ibrahim al-Lawati at-Tandzi doczekał się obecnie w świecie arabskim nowej fali zainteresowania – postrzega się go jako prekursora „turystyki islamskiej”, który podróżując pomiędzy znaczącymi centrami miejskimi w granicach świata muzułmańskiego przyczynił się do powstania solidnej, zintegrowanej sieci kulturalnej komunikacji. Podróżował w czasie, kiedy rozległa cywilizacja islamu była etnicznie i politycznie podzielona – jej rozległe obszary były słabo ze sobą powiązane. Tym większe znaczenie dla budowy więzi terytorialnych i kulturowych miały podróże, handel i komunikacja. Zwraca się uwagę na fakt, że Ibn Battuta mógł przemierzać olbrzymie przestrzenie świata muzułmańskiego, w tym również te obszary, gdzie wyznający tę religię nie byli większością, znajdując wszędzie gościnę i serdeczne przyjęcie oraz uznanie dla jego olbrzymiej wiedzy.³⁰ Urodzony i ukształtowany intelektualnie na zachodnim krańcu świata islamu, podróżując poznawał inne obszary kulturowe, ale też sam wpływał na horyzonty myślowe swoich rozmówców. Przypisuje mu się nawet miano kosmopolity ówczesnego, różnorodnego świata islamu, co zmienia dotychczasowy sens terminu kosmopolitanizm terminu mającego wybitnie zachodnie korzenie.

Ibn Battuta w 1325 roku wyruszył do Mekki – świętego miejsca islamu, wypełniając jeden z najważniejszych obowiązków muzułmanina – odbycia pielgrzymki (*hadżdż*). Podróż ta była początkiem peregrynacji tego światłego męża, prawie ćwierćwiecze trwającej wędrówki po rozległych obszarach ówczesnego świata: od Tangeru nad Oceanem Atlantyckim do Pekinu, stolicy Chin i od Samarkandy w Azji Środkowej do Timbaktu w Afryce Zachodniej. Poza obszarem świata muzułmańskiego odwiedził on rejony zamieszkałe przez niewiernych, jak Bizancjum, Cejlon i Chiny. Policzone, że długość jego wędrówek wyniosła 75 000 mil, co zważywszy na powolność podróżowania w tamtym okresie wzbudza podziw.

Autor wprowadzenia do polskiego tłumaczenia dzieła Ibn Battuty „Osobliwości miast i dziwy podróży 1325 – 1354”³¹ Ananiasz Zajączkowski, nazywa tego wybitnego męża „podróżnikiem społeczności muzułmańskiej”, podkreślając znaczenie jego dokonań nie tylko w sensie pozostawienia cennego dokumentu epoki, lecz także przyznając jego dziełu charakter ponadczasowy i uniwersalny. Świat muzułmański już wtedy miał wykształcone instytucje, które świadczyły o jego jedności i uniwersalnych rozwiązaniach socjalnych. Pielęgnowane wszędzie tradycje dobroczynnego wspierania podróżnych umożliwiły Ibn Battucie

---

²⁹ M. Kadhim, S. Taher 2008.

³⁰ Ibn Battuta 2008, s. XVIII.

³¹ Ibidem.

odbycie tak długiej peregrynacji. Do podobnych argumentów na rzecz propagowania „turystyki islamskiej” odwołują się inni współcześni badacze, podkreślając, że już w tamtym czasie istniały urządzenia ułatwiające podróżowanie, i że takie podróże były możliwe dzięki nastawieniu różnorodnych społeczeństw i władców do podróznego jako gościa mile widzianego.³² Współcześnie podkreśla się także inny wątek, dający argument na rzecz propagowania mobilności turystycznej muzułmańskich społeczeństw - rolę tego wielkiego podróżnika w ukazaniu sensu podróży jako źródła wiedzy i duchowego oświecenia.

”Turystyka islamska” a zasady wiary i obyczaje

Podstawę koncepcji „turystyki islamskiej” tworzą zasady religii zawarte w Koranie oraz w spisanych krótkich wypowiedziach Proroka – *hadisach*, tych spośród nich, które pomagają określić, jak w praktyce ma być urządzona przestrzeń turystyczna, oraz sformułować zasady zachowania się turystów muzułmanów w sferze publicznej. U podstaw islamu leży pięć zasad: głoszenie, że nie ma bóstwa innego niż Bóg i że Mahomet jest wysłannikiem Boga, odmawianie modlitwy, rozdawanie jałmużny, pielgrzymka do Domu Boga i post w miesiącu ramadan.³³

Samo podróżowanie jest w religii muzułmańskiej uzasadniane ważnymi celami powziętymi przez wędrowców, takimi jak wspomniane już pielgrzymowanie, edukacja, poszukiwanie wiedzy, czy wyprawa wojenna. „Kto wyrusza z domu w poszukiwaniu nauki, będzie szedł pod opieką Boga tak długo, póki nie wróci”³⁴, lub „Tego, kto wyrusza w drogę, by szukać wiedzy, Bóg prowadzi do raju”³⁵, a także „Wiedzy szukaj choćby w Chinach”³⁶ oraz „O wy, którzy wierzycie! Nie bądźcie, jak ci, którzy nie uwierzyli i mówili o swoich braciach, kiedy oni wyruszyli w drogę po ziemi albo kiedy walczyli na wojnie: <Gdyby byli przy nas, nie umarliby i nie zostaliby zabici>. Bóg daje życie i powoduje śmierć”³⁷. W tym świetle współczesne wyjazdy turystyczne odbywane dla wypoczynku, rozrywki lub zakupów odbiegają od wskazań islamu, jednakże jeśli nie uchybia się nakazom religii i obyczajom to są akceptowane.

Dobry muzułmanin powinien odmawiać modlitwę o odpowiednich porach, w miejscu, w którym się akurat znajduje. Podróż turystyczna nie zwalnia wierzących z tego obowiązku, chociaż „... kiedy przebiegacie ziemię, to nie jest dla was grzechem skrócić nieco modlitwę, jeśli się obawiacie, że zagrożą wam ci, którzy nie wierzą”³⁸. Jednym z wymogów zaliczanych do „turystyki islamskiej” jest zagwarantowanie wiernym miejsca i sposobności do modlitwy. W Samolotach przewożących pielgrzymów, wezwanie do modlitwy ogła-

---

³² W. Hazbun 2008, s. 224-225.

³³ Mahomet 1993, s. 22-23.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Koran 1986, sura 3, werset 156.

³⁸ Ibidem, werset 101.

-szane jest przez głośniki, w hotelach zaś spełniających wymogi „turystyki halal” zagwarantowane są miejsca do modlitwy, gdzie zaznacza się odpowiednio kierunek Mekki.

Muzułmanin winien mieć sposobność, podobnie jak w miejscu swojego zamieszkania, ofiarować jałmużnę dla braci w wierze pozostających w potrzebie. Służy temu podatek *zakat* przeznaczany na cele charytatywne, płacony corocznie przez wiernych. W jednym z hadisów powiedziano, że „Gdy wierzący muzułmanin dobrowolnie zapłaci jałmużnę ze zdobytego legalnie majątku – a Bóg przyjmie tylko to, co zdobyliście zgodnie z prawem – Bóg przyjmie jego jałmużnę, weźmie ją w swoją prawicę i otoczy opieką”³⁹. W Koranie również można znaleźć zachętę do bycia hojnym: „Cokolwiek rozdacie z dobra, to zostanie wam w pełni odpłacone i nie doznacie niesprawiedliwości”⁴⁰, lub „Bóg zniweczy lichwę, a pomnoży dawanie jałmużny”⁴¹.

Zarówno pielgrzymi, jak i inni turyści mogą mieć okazję spełnienia nakazu rozdawania jałmużny, jeśli na przykład w przedsięwzięciu turystycznym bierze udział organizacja charytatywna przeznaczająca uzyskane środki ubogim. W działalności turystycznej tego rodzaju potrzeby wiernych są coraz częściej uwzględniane, jeśli na przykład w przedsiębiorczość turystyczną zaangażowana jest stowarzyszenie dobroczynne. Przykładem takiego rozwiązania jest kompleks wypoczynkowy Al Saha urządzony w klimacie tradycyjnej wioski na południowym przedmieściu Bejrutu, prowadzony przez organizację charytatywną al-Mabarrat. Znajdują się tam restauracje, kawiarnie, sklepy, dom ślubów, motel, plac zabaw dla dzieci oraz biblioteka specjalizująca się w poezji arabskiej, nie serwuje się tam alkoholu. Miejsce to nie posiada takich walorów jak góry czy morze, nie ma więc atrakcyjnych warunków dla turystyki wypoczynkowej. Mimo to przyciąga zarówno Libańczyków i innych Arabów, jak i cudzoziemców z innych kręgów kulturowych. Wioska usytuowana w mieście jest licznie odwiedzana przez rodziny i wypełnia według jej twórców, bardzo ważną misję edukacyjną skierowaną do młodego pokolenia. Al Saha stała się mekką dla arabskich turystów, którzy spędzając wolny czas, dokonują zarazem charytatywnego uczynku opłacając się na rzecz organizacji prowadzącej przedsięwzięcie, i równocześnie działającej na rzecz potrzebujących.⁴²

Każdy muzułmanin przynajmniej raz w życiu powinien odbyć pielgrzymkę do Mekki (*hadżdż*). Wierni udają się do Wielkiego Meczetu w Mekce, aby okrążyć Kaabę, bryłę zbudowaną w kształcie sześcianu, w którym znajduje się Czarny Kamień, święta relikwia muzułmanów. „Pierwszy Dom, który został ustanowiony dla ludzi, to ten, który jest w Bakka (...). Na ludziach ciąży obowiązek odprawiania pielgrzymki do tego Domu”⁴³. Szacuje się, że corocznie przybywa do Mekki około trzech milionów wiernych, co wymaga niezwyklej mobilizacji związanej z zaspokojeniem ich potrzeb i zapewnieniem bezpieczeństwa. W celu ochrony pielgrzymów wykorzystuje się między innymi amerykańskie śmigłowce Sikorsky S-92 wyposażone w supernowoczesne urządzenia elektroniczne i noktowizory. Nie może to jednak zapobiec różnego rodzaju wypadkom spowodowanym tłokiem, a także od czasu

---

³⁹ Mahomet, op.cit., s. 39

⁴⁰ Koran, op.cit., sura 2, werset 272.

⁴¹ Ibidem, werset 276.

⁴² W. Hazbun 2008, s. 227.

⁴³ Koran, op.cit., werset 96-97

do czasu zdarzającym się konfliktom na tle obyczajowym. Wielu mężczyznom trudno jest się pogodzić z faktem, że do Mekki coraz liczniej przybywają kobiety i dochodzi do wymiany ostrych zdań a nawet naruszenia cielesności. Obecnie szacuje się, że stanowią one od 35 do 40% osób odwiedzających to święte miejsce.⁴⁴

Obecnie pojawiły się próby nowej „turystycznej” interpretacji pielgrzymki co objawia się łączeniem turystyki religijnej i wypoczynkowej we wspólne programy. Arabia Saudyjska rozwija nową strategię turystyki opartą na nowoczesnej interpretacji pielgrzymowania obejmującą aktywność wypoczynkową jako część dodatkową tradycyjnych pielgrzymek do miejsc kultu religijnego. Proponuje się zwiedzanie powstałego w 1999 roku Muzeum Narodowego, wyróżniającego się ciekawą bryłą i rozwiązaniami hal wystawowych, które posiada bogate zbiory z wielu dziedzin życia tego kraju. Pakiet pielgrzymkowy może również zawierać wizytę w innych miejscach kultu religijnego, wycieczkę w celu poznania architektury i obyczajów mieszkańców wybranych wsi, lub proponuje się podążanie świętymi trasami, przebytymi niegdyś przez proroków.⁴⁵

Promotorzy turystyki w innych krajach oferują już lub pracują nad podobnymi programami. Do odwiedzin świętych miejsc dodaje się inne propozycje spędzania wolnego czasu – naukę rzemiosła tradycyjnego i kaligrafii, recytowanie sur Koranu, łącznie z propozycjami uprawiania sportów i innych form aktywnego wypoczynku. Święte miejsca, będące celem pielgrzymowania, bardziej znane mieszkańcom Bliskiego Wschodu, takie jak: Karbala i Nadżaf w Iraku, Mu'ta w Jordanii, Qum w Iranie, różne świątynie w Maroku, a także mniej dotąd eksponowane - stare meczety w Bośni oraz historyczne miasta, jak Samarkanda i Buhara, stanowią już przedmiot propozycji reklamowych w mediach i w programach turystycznych niektórych krajów arabskich.⁴⁶

Turcja najbardziej skutecznie przejmując rynek „wokółpielgrzymkowy”, oferując *Muslim tours* pielgrzymom wracającym z Mekki tureckimi liniami. Dwu-, trzydniowe wycieczki po Stambule i innych miejscach związanych z muzułmańską tradycją, posiłki według wymagań *halal* i odpowiednio przygotowane osobne części hotelowych pomieszczeń dla mężczyzn i kobiet przyciągają pielgrzymów wracających do Niemiec i innych krajów Europy, a także Iranu – przestrzeni niezbyt odległych od Turcji. W pakietach wycieczkowych znajdują się również propozycje dłuższego pobytu w specjalnie utworzonych dla muzułmanów zespołach hotelowo-usługowych. Przestrzeń jest tak zaaranżowana, by gościom zapewnić prywatność i poczucie, że zasada separacji płci nie zostanie naruszona, a w okolicy, w tym również na plaży czy hotelowym basenie, nie będzie łamany zwyczaj zakrywania kobiecego ciała.⁴⁷

Turysta będący muzułmaninem, winien objawiać skromność, unikać hazardu i picia alkoholu oraz stosowania innych używek. Niech za przykład posłuży sura z Koranu: „Będą cię pytać o wino i grę majsir [gra hazardowa], powiedz: <W nich jest wielki grzech i pewne korzyści dla ludzi; lecz grzech jest większy aniżeli korzyść z nich>”⁴⁸ lub

---

⁴⁴ A. Hammoudi, 2006.

⁴⁵ Travel and Tourism ... 2009.

⁴⁶ WTM Global Trends... 2007.

⁴⁷ R. Davenport 2009.

⁴⁸ Koran, op.cit., sura 2, werset 219.

wskazania hadisów: „Kto chciałby dojść do życia pozagrobowego niechaj odrzuci ozdoby życia doczesnego”⁴⁹ oraz „Kto wprowadza do islamu dobre obyczaje, temu należy się za nie nagroda, a także nagroda należna tym, którzy te zwyczaje stosują, a to wcale nie pomniejsza ich nagrody”⁵⁰, a także „Każda religia ma swoją moralność. Moralnością islamu jest skromność”.⁵¹ Coraz więcej hoteli i kompleksów turystycznych dostosowuje się do wskazań religijnych i tworzy przestrzenie bez dostępu do hazardu, alkoholu i używek. Przestrzeń turystyczna w miejscach destynacji jest zagospodarowywana według potrzeb i upodobań turystów; zważywszy na rosnące zainteresowanie turystyką mieszkańców Bliskiego Wschodu i innych obszarów świata muzułmańskiego, powstał cały przemysł zarządzania miejsc i organizacji pobytu dla podróżujących muzułmanów. Miejsca promujące „turystykę halal” powstały już na wszystkich kontynentach, między innymi w Brazylii, Meksyku, Chinach i Afryce Południowej.

Serwowanie odpowiednio przygotowanych potraw również stanowi troskę wielu miejsc destynacji turystycznej, choć wymaga to znacznego wysiłku. „On zakazał wam tylko: padliny, krwi i mięsa wieprzowego, i tego, co zostało złożone na ofiarę czemuś innemu niż Bogu”⁵² oraz „Nie jedzcie tego, nad czym nie wymieniono imienia Boga!”.⁵³ Mięso podawane do posiłku winno spełniać wymogi *halal*, czyli nadawać się do spożycia zgodnie z prawem islamu. Muzułmański Związek Religijny w Polsce podaje zasady uboju: zwierzę podczas uboju powinno być zwrócone głową w kierunku Mekki, należy w trakcie tej czynności wypowiedzieć imię Boga. Zwierzę przed ubojem powinno być żywe, uśmiercenia należy dokonać ostrym narzędziem, szybkim, jednym cięciem oraz powinno się maksymalnie pozbawić je krwi.⁵⁴ Dana przetwórcza może uzyskać certyfikat potwierdzający, że spełnia ona warunki uboju *halal*.

Obecnie rodzi się potężny przemysł wytwarzania żywności według zasad *halal*, i do konkursu stają największe korporacje żywieniowe. Potężna korporacja, rywalizująca z amerykańskimi firmami - *Halal Industry Development Corporation* rozwinęła się w Malezji. Na światowy rynek wytwarzania tego rodzaju produktów żywnościowych weszły już Chiny, tu w 2009 roku odbyły się wielkie targi żywności *halal*, gdzie gospodarze proponowali również szkolenia w zakresie produkcji żywności, spełniającej standardy *halal* - *International Halal Standard Training*.⁵⁵

Propagowanie „islamskiej turystyki” pociągnęło za sobą nie tylko wytwarzanie żywności spełniającej warunki *halal* lecz również innych produktów konsumpcyjnych określanych mianem „przemysłu halal” (*halal industry*). Na „Halal Expo 2008” w Dubaju, sponsorowanym przez konsorcjum hoteli islamskich ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich oferowano między innymi szampan bezalkoholowy i inne produkty związane z nowoczesnym stylem życia, takie jak kosmetyki i leki. Zakaz używania alkoholu do ich produkcji przyczynia

63

---

⁴⁹ Mahomet, op.cit., s. 73

⁵⁰ Ibidem, s. 45.

⁵¹ Ibidem, s. 73.

⁵² Koran op. cit., sura 2, werset 173.

⁵³ Ibidem, sura 4, werset 21

⁵⁴ Muzułmański Związek Religijny, www.mzr.pl

⁵⁵ Halal food market... 10.2009.

się do przeorientowania się przemysłu kosmetycznego i medycznego na stosowanie innych, bezalkoholowych substancji do wytwarzania tego rodzaju produktów. Wytwórcie muszą posiadać odpowiednie certyfikaty przyznawane przez uprawnione do tego instytucje muzułmańskie. Zjednoczone Emiraty Arabskie, Arabia Saudyjska i Iran były głównymi kontrahentami firmy Cham'alal produkującej bezalkoholowe musujące wino zamawiając produkcję na 4 mln USD, a Ozzy Meat Exporters, specjalizująca się w islamskiej żywności, zawarła kontrakty na 5 mln USD z przedstawicielami biznesu takich krajów jak: Zambia, Somalia, Malezja, Indonezja, Pakistan, Indie Egipt i Jemen.⁵⁶ Wystawiennictwo popularyzujące produkty turystyczne i konsumpcyjne, określane mianem *halal products* przyciąga coraz więcej zwiedzających oraz przedstawiciele biznesu zainteresowanego ofertą.

Kobiety i mężczyźni w przestrzeni turystycznej świata islamu

Warunki, jakie powinny spełniać podróżujące kobiety i mężczyźni wynikają z postrzegania płci w kulturze islamu - określenia ról rodzinnych oraz możliwości uczestniczenia w przestrzeni publicznej. Rodzina tradycyjna w tym kręgu kulturowym jest rodziną paternalistyczną, w której mężczyzna odpowiada za sprawy materialne, dba o jej dobre imię, podejmuje najważniejsze decyzje związane z podziałem majątku, edukacją dzieci i zawieraniem przez nie związków małżeńskich. Żona ma być posłuszna mężowi, zajmować się na pierwszym miejscu wychowywaniem dzieci i prowadzeniem gospodarstwa domowego, dbać o to, by nie padło podejrzenie, iż są wątpliwości co do jej dobrego prowadzenia się.⁵⁷ Wykazanie się cnotą skromności wymaga wielu ograniczeń, przede wszystkim związanych z opuszczaniem domu bez opieki męża lub innego mężczyzny z rodziny. Kobieta nie może sobie pozwolić na rozmowę, a nawet przebywanie w pomieszczeniu, w którym znajduje się obcy, nie będący członkiem bliskiej rodziny mężczyzna.⁵⁸

Bardzo surowe ograniczenia swobody poruszania się występują w akademikach, studentki nie mogą wychodzić po 21 i istnieje absolutny zakaz wchodzenia do budynków mężczyzn. Wyjście z domu ma jeszcze inne ograniczenia, w większości krajów muzułmańskich, kobieta winna nałożyć na siebie odpowiedni strój, który zasłania włosy, szyję, ręce i nogi, a czasami również twarz. Jeśli już znalazła się ona poza domostwem, które zamieszkuje z rodziną, winna zaświadczać swoim zachowaniem, że jest osobą skromną i cnotliwą – do kanonu takiego zachowania należy poruszenie się ze spuszczonego wzrokiem, dostojnie, bez nagłych, spontanicznych reakcji na postrzegany, otaczający świat. Jak wynika z moich obserwacji zasada nie kontaktowania się z obcym, niebędącym członkiem rodziny mężczyzną jest respektowana przez młode kobiety nie tylko w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych, lecz również wśród wykształconych elit. W miejscu pracy jest to dopuszczalne, choć istnieje silna kontrola środowiskowa, by taki kontakt był formalny, rzeczowy i dotyczył stricte spraw zawodowych.

---

⁵⁶Halal Expo 2008 (www.ameinfo.com) United Arab Emirates, December 18, 2008.

⁵⁷E. Puchnarewicz 2003, s. 41-44.

⁵⁸Ibidem, s. 45-47.

Wyjście kobiety muzułmańskiej na ulicę, poza teren uczelnianego kampusu czy miejsca pracy, poddawane jest już szczególnej kontroli w związku z jej przebywaniem w sferze publicznej – świecie poza opieką rodziny i obserwacją sąsiadów. Partnerka zawodowa autorki, pracująca w jednym z uniwersytetów w Egipcie, w słusznym już przecież wieku, cały, długi okres swojej kariery zawodowej przemieszczała się do pracy taksówką – „od drzwi do drzwi”, gdyż nie mogła jako osoba samotna demonstrować „zbyt dużej swobody” w wychodzeniu poza obręb mieszkania. Aby mimo braku rodziny i męża zachować dobry wizerunek, poza wyjściami do pracy nie opuszczała swojego lokum, zlecając dostawy żywności i innych produktów osobom z sąsiedztwa.⁵⁹

W Koranie zapisano: „Powiedz wierzącym kobietom, żeby spuszczały skromnie swoje spojrzenia i strzegły swojej czystości; i żeby pokazywały jedynie te ozdoby, które są widoczne na zewnątrz; i żeby narzucały zasłony na piersi”⁶⁰ oraz „Mężczyźni stoją nad kobietami ze względu na to, że Bóg dał wyższość jednym nad drugimi, i ze względu na to, że oni rozdają ze swojego majątku”.⁶¹ Z ostatniego cytowanego zapisu wynika bardzo ważna funkcja mężczyzny – odpowiedzialność za „słabszą istotę”, która nie dysponuje wystarczającymi dobrami, zapewniającymi godziwe życie, i w przypadku braku opiekuna może być narażona na różne niebezpieczeństwa oraz zarzuty niemoralnego prowadzenia się.

Przekładając ten klimat podziału ról według płci na sferę podróżowania, łatwo można zrozumieć wyrażone w hadisie ograniczenia związane z podróżą: „Kobiecie, która wierzy w Boga i w Dzień ostateczny, nie wolno podróżować przez cały dzień i całą noc bez mężczyzny, który by ją chronił”.⁶² Te i inne ograniczenia w korzystaniu z przestrzeni turystycznej przez kobiety są brane pod uwagę w tworzeniu infrastruktury turystycznej oraz różnych form spędzania wolnego czasu.

„Turystyka islamska” rozwija się dynamicznie w Turcji i Malezji – jako nowy podsektor przemysłu turystycznego. Turyści ze świata islamu, w większości podróżujący całymi rodzinami, mogą liczyć na oddzielne dla pań i panów baseny, plaże, a także dyskoteki, miejsca relaksu i regeneracji ciała, centra sportowe i inne rodzaje rozrywek i usług. Oddzielne dla obydwu płci pokoje do wypoczynku, rozmów i zabawy dają kobietom, nienawykłym do obecności obcych mężczyzn, komfort swobody i bezpieczeństwa. Małżonkowie mogą razem spożywać posiłki i odbywać spacerów na terenie wspólnej przestrzeni hotelowej. Dyskoteki dla kobiet są ściśle strzeżone, nie mają tam prawa wstępu nawet mężowie. Korzystanie przez kobiety z publicznej plaży jest możliwe pod warunkiem posiadania odpowiedniego stroju. Kreatorzy mody prześcigają się w wymyślaniu kombinezonów zasłaniających praktycznie całe ciało, przypominających wyglądem strój osoby uprawiającej nurkowanie na dużych głębokościach. Trudnym do rozwiązania problemem jest zastosowanie takiej tkaniny, która po zamoczeniu w wodzie nie przylegałaby do figury.

---

⁵⁹ E. Machut-Mendecka 2007, s. 239-269

⁶⁰ Koran, op.cit., sura 24, werset 31.

⁶¹ Ibidem, sura 4, werset 34.

⁶² Mahomet, op.cit., s. 96.

Korzystanie z plaż ogólnodostępnych przez muzułmanki jest ostatecznością i tylko w wypadku zakrycia całego ciała. Autorka na jednej z ogólnodostępnych plaż w Aleksandrii, widziała grupę kąpiącą się w wodzie w strojach arabskich, takich jakie spotyka się na ulicy. Innym rozwiązaniem omięcia surowych zakazów odsłaniania ciała, są kąpiele z mężem lub rodzicami pod osłoną nocy. W jednej z oaz w Egipcie zauważyła, że pusty za dnia zbiornik wodny ożywał wieczorem i nocą, kąpiele pobierały całe rodziny; panie dobrze pływały, nie były to więc sporadyczne sytuacje.

Halal tourism obejmuje więc i tę sferę zachowań turystów. Rozwiązaniem są baseny tylko dla kobiet, a także plaże „wolne od stroju bikini (*bikini free beaches*).⁶³ Kobiety chętnie z tych wydzielonych, ukrytych przed wzrokiem mężczyzn spoza najbliższej rodziny urządzeń korzystają. Mają swobodę wyboru rodzaju zajęć podczas podróży turystycznej oraz nie muszą się całkowicie podporządkowywać harmonogramowi zajęć mężów i innych mężczyzn z rodziny, by móc opuścić pokój hotelowy. Temu podziałowi przestrzeni i zgodzie na różne spędzanie czasu przez mężczyzn i kobiety w ramach podróży turystycznej, a zwłaszcza turystyki pobytowej, sprzyjają ciągle respektowane tradycyjne wzorce spędzania czasu przez mężczyzn i kobiety w kulturze islamu.

Podsumowanie

„Turystyka islamska” jest obecnie w świecie muzułmańskim bardzo nośnym pojęciem, odwołują się do niego zarówno teoretycy i dziennikarze, jak i przedstawiciele świata biznesu. Jest to zjawisko obejmujące rozważania o potrzebie zachowania zasad religii oraz elementów tradycyjnego stylu życia, a także praktyczne działania przystosowujące przestrzenie turystyczne do potrzeb turystów muzułmanów. Jednym z jej ważniejszych celów jest wzmacnianie identyfikacji religijnej i kulturowej muzułmanów oraz budzenie świadomości równego partnerstwa różnych kultur na drodze pokojowej, do czego rozwój turystyki nadaje się najlepiej.

Większość krajów Bliskiego Wschodu wprowadza strategie, mające przywrócić częściowo utracone po 2001 roku rynki turystyczne. Innowacje, radykalna reorganizacja międzynarodowej turystyki przynoszą już namacalne efekty. Najlepiej ocenianą strategią jest turystyka oparta na wewnątrzregionalnych przyjazdach, szczególnie po ponownym odkryciu przez Arabów Libanu i Syrii jako miejsc destynacji oraz w wyniku dobrych efektów odzyskiwania rynku turystycznego w Egipcie.

Wzrost „turystyki islamskiej” sugeruje pojawienie się nowych motywacji i sposobów podróżowania, które mogą być pomocne w sporządzeniu mapy gęstości sieci powiązań między ludźmi i miejscami w świecie islamu. „Turystyka islamska” może stanowić bazę dla nowych form spędzania wolnego czasu i rozrywki, w których religijność zajmuje ważne miejsce. Może wnieść wkład w stabilizację międzynarodowego przemysłu turystycznego, a także przyczynić się do wzbogacenia krajobrazu turystycznego.

---

⁶³ *Hurriet Daily News*, July 12, 2009

Literatura

- AL.-HAMARNEH A. 2005: New Tourism trends in the Arab World. *Islamic Tourism* March/April.
- AL-HAMARNEH A., STEINER CH. 2004: Islamic Tourism: Rethinking the Strategies of Tourism Development in the Arab World After September 11. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24.
- BAKARAT H. 1993: The Arab World. Society, Culture and State, University of California Press. Berkeley.
- BERGER P.L., BERGER B., KER H. 1984: Kontrmodernizacja. W: Tradycje i nowoczesność, Wybór J. Kurczewska, J. Szacki. Czytelnik. Warszawa.
- DANECKI J. 2007: Podstawowe wiadomości o islamie. Dialog. Warszawa.
- DAVENPORT R. 2009: Turkey becomes growingly popular stop for Muslim pilgrims. *Globalia Magazin* 28.06.2009.
- Final Report 2002. Seminar on the Recovery of the Travel and Tourism Industry in the Middle East and North Africa. Cairo, 16 September 2002, World Tourism Organization 2002.
- FLUEHR-LOBBAN C. 1994: Islamic Society in Practice. University press of Florida. Gainesville.
- GÓRAK-SOSNOWSKA K. 2007: Świat arabski wobec globalizacji. Uwarunkowania gospodarcze, kulturowe i społeczne. Difin. Warszawa.
- Halal Food Market on The Rise. *Food and Drink* 30.10.2009
- HAMMOUDI A. 2006: A Season in Mecca: Narrative of a Pilgrimage. Hill and Wang.
- HAZBUN W. 2006: Explaining the Arab Middle East Tourism Paradox. *The Arab World Geographer* 3.
- HAZBUN W. 2008: Beaches, Ruins, Resorts. The Politics of Tourism in the Arab World. Minneapolis. University of Minnesota Press.
- HENDERSON J. 2003: Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia. *Tourism Management* 4.
- HUNTINGTON S. 1998: Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego. Wydawnictwo Literackie Muza. Warszawa.
- IBN BATTUTA. 2008: Osobliwości miast i dziwy podróży 1325 – 1354. Książka i Wiedza. Warszawa.
- IDRISI H. 2002: What are the Prospects for Islamic Tourism? *Islamic Tourism* 2.
- KADHIM M., TAHER S. 2008: History of tourism in Islam. Muslims knew tourism since their early centuries. *Islamic Tourism* 34.
- Koran 1986. PIW. Warszawa.
- MACHUT-MENDECKA E. 2007: Kultura jako racja bytu. Świat arabski. W: Grzeczność na krańcach świata. Red. M. Marcjanik. Wydawnictwa Akademiczne i Profesjonalne, Warszawa.
- MAHOMET. Mądrości Proroka 1993. Dialog. Warszawa.
- MARRANCI G. 2008: The Anthropology of Islam. Berg Publishers. Oxford 2008.

MUHAMMAD Z. 2008: Halal Tourism: Knowledgeable Travel and Wholesome Fun. *The Halal Journal. Business, Lifestyle, Trends* May/June.

PUCHNAREWICZ E. 2003: Państwo i rodzina we współczesnym Egipcie. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych. Warszawa.

PUCHNAREWICZ E. 2006: Człowiek w przestrzeni kulturowej świata islamu. W: Człowiek w badaniach geograficznych. Red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski. Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy, Uniwersytet Łódzki. Bydgoszcz

PUCHNAREWICZ E. 2008: Rozwój turystyki na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. *Turystyka i Rekreacja* 2.

Report of The Meeting of The First Islamic Conference of Ministers of Tourism of The OIC Member States 2000. ICMT/1-2000/REP.1 Final, 3-4 October 2001. Isfahan.

Report of The Second Islamic Conference of Ministers of Tourism of The OIC Member States 2001. ICMT/2-2001/REP.1 Final, 12-13 October 2001. Isfahan.

Report of The Third Islamic Conference of Ministers of Tourism of The OIC Member States 2001. ICMT/3-2001/REP.1 Final, 7-9 October 2001. Riyadh.

SAID. E. 2005: Orientalizm. Zysk i S-ka. Poznań.

SHAKIRY A. S. 2003: Islamic Tourist Prospects. *Islamic Tourism* Summer.

The Arab World Travel and Tourism Exchange – Final Report 2005. September 29 – October 2 (2005) Beirut: [www.awtte-05-final-report\(2\)](http://www.awtte-05-final-report(2)).

The International Conference on Tourism in Islamic Conference – Final Report 2007. Secretariat of International Conference on Tourism of Islamic Countries, 7 March 2007, Tehran, Cultural Heritage News Agency, www.chnpress.com/news, 01.10.2009

TIMOTHY D., IVERSON T. 2006: Considerations of Culture and Duty. W: Tourism, Religion and Spiritual Journeys. Red. D. Timoty, D. Olsen. Routledge. New York.

Tourism Market Trends 2007. Middle East. UNWTO.

Travel and Tourism in Saudi Arabia – Report 2009. Euromonitor International.

URRY J. 2009: Socjologia mobilności. PWN. Warszawa.

WTM Global Trends Report 2007. World Travel Market. 12-15 Now 2007, London.

ZDANOWSKI J. 1986: Bracia Muzułmanie i inni. Glob. Szczecin.

Hurriet Daily News July 12, 2009

Halal Expo 2008, www.ameinfo.com, United Arab Emirates, December 18 – 2008.

Muzułmański Związek Religijny, www.mzr.pl

www.halalworldexpo.com; www.halaljournal.com/article/3648/1-2-august-2009